

דין ייעוד אמה עבריייה

רה"י הרב חיים סבתו

נאמר בפרשת משפטים :

וכי ימכר איש את בתו לאמה לא תצא כצאת העבדים. אם רעה בעיני אדניה אשר (לא) לו יעדה והפדה לעם נכרי לא ימשל למכרה בבגדו בה. ואם לבנו ייעדנה כמשפט הבנות יעשה לה. אם אחרת יקח לו שארה כסותה וענתה לא יגרע. ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף.

(שמות כא, ז-יא)

אחד מסוגי העבדות במשפטי התורה הוא אמה עבריייה. אמה עבריייה היא בת הנמכרת לעבדות על ידי אביה. אחד מהדינים שנאמרו בה הוא דין ייעוד. לאדון יש זכות לייעד אותה לאישה, ואם אינו מייעד אותה, עליו לעזור לאביה לפדות אותה. האדון יכול לייעדה הן לעצמו והן לבנו.

במה קידושי הייעוד חלים? הגמרא מביאה מחלוקת בעניין בין חכמים ובין רבי יוסי ברבי יהודה:

ת"ר: כיצד מצות ייעוד? אומר לה בפני שנים הרי את מקודשת לי, הרי את מאורסת לי, אפילו בסוף שש ואפילו סמוך לשקיעת החמה, ונוהג בה מנהג אישות ואינו נוהג בה מנהג שפחות. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: אם יש שהות ביום כדי לעשות עמו שוה פרוטה – מקודשת, ואם לאו – אינה מקודשת.

(קידושין יט, ב)

אחד מהתנאים לחלות קידושין הוא שיינתן כסף קידושין לאישה (כאשר הולכים במסלול קידושי כסף). מהו כסף הקידושין בדין ייעוד? לפי רבי יוסי ברבי יהודה, כסף הקידושין הוא זמן העבודה שהאדון מוחל עליו כשמייעד את הנערה. לפי חכמים, כסף הקידושין הוא המעות שבהן האב מכר את בתו. מעות אלו, לשיטת חכמים, אינן רק המעות לקניין האמה, אלא אף המעות לשם הקידושין.

כיצד חלים הקידושין האלה? ישנה אפשרות להסביר שמדובר בדין מיוחד שחידשה התורה, שאינו תלוי במערכות אחרות. אולם, אנו מעדיפים שלא לומר כך, אלא להכניס כל מושג לגדרים ידועים. אם דין ייעוד יוצר קידושין, צריך להגדיר את הדין הזה בתוך מושג הקידושין. בכל פירוש שנפרש נצטרך להגיע לכך שישנו חידוש בייעוד, אך אנו מעדיפים

לצמצם זאת ככל הניתן. גם הגמרא הבינה שאין מדובר בגזרת הכתוב, אלא בחלק ממערכת הקידושין. הגמרא (יט, א) לומדת שתי הלכות מדין זה: (1) אדם יכול להגיד לבתו הקטנה לצאת ולקבל את קידושיה; (2) המקדש במלווה שיש עליה משכון – מקודשת. אם דין ייעוד היה גזרת הכתוב, לא יכולים היינו ללמוד ממנו דינים בתחומים אחרים.

הגמרא מביאה משלים לשיטותיהם של חכמים ורבי יוסי ברבי יהודה:

משל, לאומר לאשה התקדשי לי מעכשיו לאחר שלשים יום, ובא אחר וקידשה בתוך שלשים יום, שמקודשת לראשון. משל למאן? [...] משל לרבנן.
משל, לאומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שלשים יום, ובא אחר וקידשה בתוך שלשים יום, שמקודשת לשני. משל למאן? [...] משל לר' יוסי בר' יהודה.
(קידושין יט, ב)

הגמרא מציגה נפקא מינה בין חכמים ובין רבי יוסי ברבי יהודה, והיא כאשר בא אחר וקידש את הילדה בתוך שלושים יום. לפי שיטת חכמים, משום ששעת הקידושין היא בשעת נתינת המעות הראשונות, אינה מקודשת לאחר. לעומתם, לפי שיטת רבי יוסי ברבי יהודה, הסובר שמייעד אותה רק בסוף שש השנים, מקודשת לאחר.

על ידי המשל, הגמרא מפרשת כיצד דין ייעוד עובד. הגמרא משווה אותו לדיני תנאים. לפי חכמים, הקידושין מתבצעים בשעת המכירה, ועליהם ישנו תנאי שהקידושין יחולו 'מעכשיו לאחר שלושים יום'. אומנם, ישנה אפשרות שהאדון יחליט שאינו רוצה לייעדה, אלא שאם ירצה האדון הקידושין יחולו משעת המכירה. לפי רבי יוסי ברבי יהודה, מעשה הקידושין נעשה בשעת המכירה, אלא שהותנה שיחולו רק 'לאחר שלושים יום'. כיוון שהאדון לא אמר 'מעכשיו', אם בא אחר וקידשה – מקודשת לו, ולא לאדון.

אך, הבנה פשוטה זו של הגמרא מאלצת לקבוע שלפי שיטת חכמים, אם יבוא עליה אדם בתוך התקופה הזו, דינו יהיה כבא על אשת איש, כיוון שהקידושין חלים למפרע. אכן, כך הבינו תוספות רא"ש ותוספות טוך (קידושין יט, ב ד"ה משל לרבנן), ולכאורה – הבנה זו היא פשוט הגמרא.

אולם, ישנן שתי בעיות בהבנה זאת: הבעיה הראשונה היא בשיטת חכמים. לפי המשל, מעשה הקידושין מתרחש בשעת המכירה. אם כן, איפה נמצאים עדי הקידושין? הברייתא אומרת שהם מעידים בשעת הייעוד, אך במעשה קידושין העדים צריכים להימצא בשעת מעשה הקידושין, ולא בשעת קיום התנאי¹. הבעיה השנייה היא בשיטת רבי יוסי ברבי יהודה. אם מעשה הקידושין מתרחש בשעת ייעוד, איפה הדעת של האישה? הרי היא

1. כך שואל רבי שמעון שקופ (שערי יושר, שער ז, טז, אותיות שעב, שעז).

קטנה, ולקטנה אין דעת. מובן שצריך להסביר שהאב קידש כבר כשמכר, דבר המסתדר עם המשלים. אולם, בדרך כלל כשאדם מקדש עם תנאי, הוא נותן את כסף הקידושין בשעת ההסכמה, ולא בשעת חלות הקידושין. אך, רבי יוסי ברבי יהודה אומר במפורש שכסף הקידושין ניתן בשעה האחרונה, ולא בשעת המכירה.

מלבד הקושיות האלה, יש לשאול דבר נוסף: מה התנאי שנעשה כאן? הן לפי חכמים והן לפי רבי יוסי ברבי יהודה התנאי הוא 'הרי את מקודשת, אם ארצה'. אך, לעניות דעתי, קשה מאוד לומר תנאי כזה כאן, שכן תנאי זה אינו תנאי. כל הרעיון של תנאי הוא שאדם עושה כעת מעשה, והוא נותן את דעתו בדבר חיצוני (אומנם, תוספות רא"ש אומר שזה הוא התנאי שהותנה כאן²).

ה'דגל ראובן'³ הציע שהאדון נעשה כמו האב. בשעת המכירה האב הסמיך את האדון לעמוד במקומו. היכן כסף הקידושין? הבת נמצאת תחת רשות האב, ולכן יש רשות לאב לקדשה. לו יכול היה האב לקדשה לעצמו, לא היה צריך לתת כסף לשם הקידושין, היות שהוא קונה מעצמו את הבת. כעת, האב מוסר לאדון את זכותו לקדש את בתו, ולכן האדון יכול כעת לקדשה לעצמו בלא כסף קידושין.

הסבר זה קשה מהסבר הגמרא לקידושי ייעוד: ראשית, ההסבר אינו מסתדר עם הביטוי "מעות הראשונות לקידושין ניתנו", כלומר דווקא לקידושין, ואילו לפי הסבר זה – המעות קנו את זכות האב על בתו. שנית, הסבר זה מתעלם מהמשל שהביאה הגמרא: "מעכשיו ולאחר שלושים". לפי הסבר זה, אין כאן מעשה שחלותו אוחרת בתנאי, אלא מכירת הזכות. יתרה מאלה, הסבר זה קיצוני, וכמו שכתב אבן האזל (עבדים ד, ז): "דכיון דעכ"פ האב אינו יכול לקדש בתו, לא מצינו שיהיה לו זכות זה לקדשה בלא כסף".

אבן האזל הציע אפשרות יותר מצומצמת. האב לא מכר את זכות האבהות לאדון, אלא מסר לאדון את הדעת. האב מסכים כעת, והקידושין יחולו כשירצה האדון. כסף הקידושין ניתן כעת, וקונה את הדעת.

ר' חיים הלוי מבריסק הציע אפשרות אחרת:

והפשוט בזה, דביעוד עצם הקידושין נעשה ע"י האב, ואף על גב דדרשינן מאשר לו יעדה דבעינן דוקא מדעתה, הוא דהוי גזירת הכתוב דבלא דעתה לא הוי יעוד

2. הגמרא (נט, ב) מציגה תנאי – 'הרי את מקודשת לי לאחר שלושים יום'. רש"י (ד"ה מספקא ליה) מפרש שם שמשמעות התנאי הזה היא 'אם אני ארצה, לאחר שלושים יום'. אך, הרמב"ן (ד"ה לרב מספקא ליה) חולק ומסביר שהכוונה היא אם יעברו שלושים יום והוא יהיה חי.

3. מובא באבן האזל עבדים ד, ז.

ומעשה הקידושין כלל, ולא כמו בשארי קידושין דעיקר הקידושין תלוי בדעתה, ובדעתה הוא דנעשו הקידושין. וכדחזינן דלמ"ד מעות הראשונות לקידושין ניתנו אם הלכה ונתקדשה לאחר קודם יעוד הא תניא בקדושין דף י"ט ע"ב דאם רצה ליעד מיעד ובטלו קידושי האחר, ומפרש שם בגמ' הטעם משום דדמי לאומר לאשה התקדשי לי מעכשיו, וקשה דהרי אכתי לא נעשית אשת איש למפרע, ואמאי לא תפסי בה קידושין, ואין זה דומה למעכשיו דנעשית אשת איש למפרע, אלא ודאי דהא מיהא דביעוד שוב אין הקידושין גומרין אלא מדעת האדון לחוד, ועל כן למ"ד מעות הראשונות לקידושין ניתנו דנעשה מעשה הקידושין לענין זה שאין היעוד תלוי שוב בדעתה.

(חידושי ר' חיים הלוי יבום וחליצה ד, טז)

גם לאחר מכירת הבת לאדון, האב הוא המקדש. אלא שלפי שיטת חכמים, הסוברים שמעות הראשונות לקידושין ניתנו, אם הלכה הבת והתקדשה לאחר בינתיים – לא תפסו בה קידושין. מדוע אין קידושין אחרים תופסים בה? מעשה הקידושין נעשה כבר בשעה הראשונה "לענין זה שאין היעוד תלוי שוב בדעתה".

מה ר' חיים מרוויח בכך? הוא מסביר שהמעות הראשונות לקידושין ניתנו, אך הקידושין לא נגמרו באותה פעולה, עד שהאדון ירצה ליעד. בכך הוא מסביר את המושג הזה כפשוטו – כסף הקידושין ניתן בשעה הראשונה. יתר על כן, הסברו תואם את המשל: מה שחל 'מעכשיו' הוא דבר חלקי. מה כוונתו של ר' חיים?

אכן האזל מביא את דברי ר' חיים, אך שואל: מה התרחש 'מעכשיו' שאדם אחר שרוצה לקדשה – אין קידושיו תופסים? וזה לשונו:

והנה לא ביאר רבינו כל צרכו עומק כונת דבריו דאם נבוא להשוות הלכה זו של יעוד עם דין קדושין בכלל הרי אי אפשר להמציא דין כזה דגם אם נחשוב מעשה המכירה למעשה קדושין הנה כ"ז דלא נימא שנתקדשה למפרע הלא צריך להיות אפשרות חלות קדושין לאחר והוי כמקדש לאחר שלשים, ודין מקדש מעכשיו היינו שיחולו הקדושין מעכשיו ושתהיה מקודשת למפרע, וע"כ דגם כונתו דזהו דין מסויים בדין יעוד שנעשה מעשה הקדושין שנמסר להאדון הזכות ליעדה.

נראה להסביר שיש הבדל בין מושג 'אשת איש' לעניין חיוב הבא עליה, לבין מושג זה לעניין שאין אחר יכול לקדשה. ר' חיים רומז פה שכל עוד אינו מקדש אותה היא אינה אשת איש. אך, כבר כשהיא מסרה עצמה לאחר, היא אינה יכולה להתקדש לאחרים. כלומר, ישנם שני דינים – מסירת הדעת לאחר, ורק מקבל הדעת יכול לקדש. אך, היא אינה אשת איש עד שמקבל הדעת יגמור את מעשה הקידושין. בדרך כלל, שני השלבים קורים יחדיו, ופה ביעוד שלבים אלו מתחלקים. חלוקה זו היא החידוש בדין ייעוד מעשה הקידושין

מחולק לשני שלבים. בניגוד לדגל ראובן ואבן האזל, האדון אינו קונה את הדעת, אלא מקבל את הדעת. לאחר מתן המעות הראשונות, המעשה הראשון כבר נעשה – האב כבר מסר את דעתו. כשיעשה המעשה השני, הקידושין יחולו 'למפרע'. כלומר, היא מקודשת 'למפרע' לעניין מסירת הדעת שלה, וכבר מהשלב הראשון אין אחר יכול לקדשה. אם לא יעשה השלב השני, השלב הראשון לא יחול, ומי שקידש בינתיים – קידושיו יחולו. זאת כוונת הגמרא בהשוואה למקדש 'מעכשיו ולאחר שלושים': הקידושין חלים מהשלב הראשון רק לדין אחד, מסירת דעת האישה. למעשה, בשלב הראשון האישה התקדשה, אך האיש טרם התקדש.

חידושו של ר' חיים טוב יותר מההסברים האחרים, משום שהוא תואם את לשון הגמרא. תירוצם של הדגל ראובן ואבן האזל אינם תואמים את משל הגמרא, כי בשלב הראשון לא אירע מעשה קידושין. לעומתם, לפי שיטת ר' חיים, נעשה חלק ממעשה הקידושין בשלב הראשון, מה שתואם את משל הגמרא.